

نقش رسانه (با تأکید بر تلویزیون) در احیای «سبک

زندگی فاطمی»*

راضیه ناطقی**

چکیده

خاندان وحی به عنوان بهترین اولیای الهی، دارای سبک زندگی برتر بودند. از میان معصومین علیهم السلام یکی از کسانی که زندگی پربركتش برای زن و مرد مسلمان الگو است، حضرت فاطمه علیها السلام است و از آنجاکه سبک زندگی ایشان در ابعاد مختلف، منطبق بر موازین قرآنی است بهترین الگو برای جامعه است. جامعه اسلامی در عصر حاضر، به سبک زندگی غربی روی آورده و سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام در بسیاری ابعاد دستخوش فراموشی شده و احیای آن بسیار ضروری است. رسانه‌ها به عنوان مؤثرترین و بهترین ابزار انتقال پیام در تأثیرگذاری و شکل‌دهی مدل سبک زندگی، جایگاه ویژه‌ای دارند و نقش زیادی در به صحنه آوردن سبک زندگی فاطمی دارند. در این نوشتار با روش توصیفی - تحلیلی و گردآوری کتابخانه‌ای، بعد از اشاره به جایگاه و مبانی سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام، برخی ابعاد آن از جمله بُعد عبادی، خانوادگی، سیاسی و اجتماعی بررسی شده و در نهایت به نقش مهم تلویزیون به عنوان یکی از پرنفوذترین نوع رسانه‌های تصویری که طیف گسترده‌ای از مخاطبان را به خود اختصاص داده است در احیای این مهم پرداخته شده است. در پایان نیز چند پیشنهاد به اصحاب رسانه ملی برای تحقق آن داده شده است.

کلیدواژه‌ها

سبک زندگی، حضرت فاطمه علیها السلام، رسانه، تلویزیون.

* تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۱۰/۲ تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۲۴.

** طلبه کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی گرایش کلام، جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه.

مقدمه

سبک زندگی از مفاهیم مورد استفاده در جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، اقتصاد و... است و مراد از آن، شکل بیرونی زندگی افراد است که بر پایه ارزش‌ها، رفتارها، تمایلات و هنجارهای مورد پذیرش افراد شکل می‌گیرد و دارای ابعاد مختلفی است. حضرت فاطمه علیها السلام با شخصیت جامعی که دارند یکی از مناسب‌ترین سبک‌های زندگی را به ما ارائه می‌کنند. متأسفانه بسیاری از ابعاد شخصیتی حضرت فاطمه علیها السلام که در عرصه‌های مختلف بروز و ظهور داشته است، به علت عدم توجه مغفول مانده است. از سوی دیگر نظام سرمایه‌داری غرب از طریق تهاجم فرهنگی در تلاش است الگوی مبتذل و غیرانسانی بر زنان و دختران مسلمان و بلکه جامعه اسلامی تحمیل کند و سبک زندگی غربی و الگوهای غیربومی را جایگزین الگوهای دینی کند. لذا ارائه یک الگوی اسلامی و قرآنی از سبک زندگی در مقابل سبک زندگی غربی برای جامعه بسیار ضروری است. یکی از این الگوهای قرآنی، حضرت فاطمه علیها السلام و تبیین سبک زندگی ایشان است. عوامل بسیاری همچون رسانه، خانواده، دولت، نظام اسلامی، مسئولین فرهنگی جامعه و... در تبیین و ترویج شاخصه‌ها و ابعاد سبک زندگی فاطمی نقش دارند؛ اما از میان همه این‌ها قطعاً رسانه نقش زیادی در تغییر یا تثبیت یک باور و نیز ترویج معارف دینی دارد. رسانه بخش‌های مختلفی را دربر می‌گیرد؛ اعم از فضای مجازی، صداوسیما، کتاب‌ها و آثار مکتوب و... در این نوشتار به نقش یکی از عام‌ترین انواع رسانه‌ها یعنی تلویزیون به علت امکان دسترسی آسان برای همه، تنوع برنامه‌ای و هزینه ارزان آن، در تحقق این مهم پرداخته شده است. بر این اساس، سؤال اصلی این است که سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام دارای چه ابعادی است و رسانه تلویزیون چه نقشی در احیای آن دارد؟ بنابراین لازم است ابعاد مختلف زندگی حضرت فاطمه علیها السلام تبیین شود. اما قبل از آن، واژگان اصلی نوشتار را تعریف می‌کنیم. لازم به ذکر است که آثاری در زمینه ترویج سبک زندگی اسلامی و نقش رسانه‌ها تدوین یافته (به عنوان نمونه، ر.ک: رزاقی و دیگران، ۱۳۹۶: روش‌های ترویج سبک زندگی اسلامی در رسانه (تلویزیون)) اما کمتر موردی به طور خاص به نقش تلویزیون در احیای سبک زندگی فاطمی پرداخته است.

که در مورد زندگانی و سیره حضرت نوشته شده (ر.ک: قائمی، ۱۳۷۳) و آیاتی که در تمجید و فضل ایشان نازل شده (ر.ک: آل عمران: ۶۱؛ انسان: ۲۲-۵؛ کوثر: ۱) و نیز روایاتی که در مقام و منزلت والای بانو نقل شده (ر.ک: رحمانی، ۱۳۸۹: ۶۷-۳۷) صحت این مطالب به اثبات می‌رسد.

اگر در جامعه بشری امروز، سردرگمی، بی‌بندوباری و لغزش و انحراف به چشم می‌خورد به خاطر آن است که زنان امروزی به الگوهایی دل‌بسته‌اند که در خور اعتنا نیستند و چهره‌هایی از خود پدید آورده‌اند که هویت و اصالت آن‌ها را زیر سؤال می‌برد. مشکل اساسی زنان در همه جای جهان و از جمله در جامعه اسلامی ما این است که از تنه اصلی خود جدا شدند و به غیر پیوستند. فاطمه علیها السلام به دلیل معصوم بودن، الگویی قابل اعتماد است. وجودش در سراسر عمر با هیچ بدی نیامیخته و راه و رسم زندگی‌اش در همه اعصار و همه جوامع قابل اجرا است (قائمی، ۱۳۷۳: ۲۶).

ج. رسانه^۱

«رسانه» به معنای هر وسیله‌ای است که انتقال‌دهنده فرهنگ‌ها و افکار عده‌ای باشد. این ابزار، نقش حامل اطلاعات و پیام‌های از پیش طراحی شده را ایفا می‌کند و واسطه‌ای است مابین انتقال‌دهنده و گیرنده پیام که در طول زمان دچار تحول و پیشرفت شده است (احمدزاده کرمانی، ۱۳۹۰: ۱۵۵).

رسانه بخش لاینفک زندگی مردم شده است و بسیاری، بخش اعظم وقت خود را در استفاده از انواع رسانه‌ها اختصاص می‌دهند. همزمان با گسترش فناوری و ارتباطات در دنیا، تعداد و تنوع رسانه‌ها نیز افزایش یافته است. در یک تقسیم‌بندی کلی، رسانه‌ها به گروه‌های: رسانه‌های نوشتاری (مانند مطبوعات، کتاب، مجلات)، شنیداری (مانند رادیو)، دیداری (مانند تلویزیون،^۲ سینما، اینترنت)، ابزاری (مانند اعلامیه، بروشور، تابلوی اعلانات، پوستر، تراکت، پلاکارد، آرم، لوگو و...)، نهادی یا گروهی (مانند روابط عمومی‌ها) و فرانهادی (مانند خبرگزاری‌ها، دفاتر روابط بین‌الملل) تقسیم می‌شوند (گفت‌وگو با حجت الاسلام رحمت اله بیگدلی، رسانه‌های آزاد و مقابله با فساد، www.irna.ir).

^۱ media .

^۲ مطابق یک تقسیم‌بندی دیگر، تلویزیون را می‌توان جزء رسانه‌های جمعی دانست.

از میان انواع رسانه‌ها، برخی از آن‌ها نسبت به سایرین پرکاربردتر، عمومی‌تر و دسترسی آسان‌تری دارند. رسانه‌های دیداری یکی از همگانی‌ترین نوع رسانه است که به خاطر ویژگی‌های خاصی که دارد مخاطبان بیشتری را به خود جذب کرده است.

پرمخاطب‌ترین رسانه در جهان، تلویزیون^۱ است و این تنوع و کثرت مخاطب به دلیل وجود صدا و تصویر به‌طور همزمان است (احمدزاده کرمانی، ۱۳۹۰: ۱۵۷). جامعه‌شناسان بر قدرت بیشتر رسانه تلویزیون در مقابل سایر رسانه‌ها تأکید می‌کنند. تلویزیون بهترین رسانه برای افراد کم‌سواد است، بلکه کودکان نیز قادرند از برنامه‌های تلویزیونی استفاده کنند (ژان کازنو، ۱۳۶۵: ۱۴۶-۱۳۵).

۲. جایگاه سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام

سبک زندگی حضرت زهرا علیها السلام در امتداد سبک زندگی رسول‌الله صلی الله علیه و آله است و از آنجا که پیامبر صلی الله علیه و آله برای مسلمانان الگو است^۲ حضرت زهرا علیها السلام هم همین جایگاه را دارند. در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده که هر کس دخترم فاطمه علیها السلام را دوست داشته باشد در بهشت با من است و کسی که دشمن او باشد در آتش است.^۳ تا آنجا که در ادامه می‌فرماید: کسی که دخترم فاطمه علیها السلام از او راضی باشد من از او راضی هستم و کسی که من از او راضی باشم خدا نیز از او راضی است و کسی که دخترم فاطمه علیها السلام بر او غضب نماید من بر او غضب می‌نمایم و کسی که من بر او غضب نمایم، خداوند بر او غضب می‌نماید (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۷، ۱۱۶). این تعبیر علاوه بر اثبات عصمت فاطمه علیها السلام، نشان می‌دهد زندگی آن حضرت، امتداد درس‌ها و آموزه‌های پیامبر صلی الله علیه و آله است و از این جهت اسوه کامل برای وصول به سبک زندگی اسلامی است.

۱. television

۲. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»؛ (احزاب، آیه ۲۱).

۳. «يَا سَلْمَانَ مِنْ أَحَبِّ فَاطِمَةَ ابْنَتِي فَهُوَ فِي الْجَنَّةِ مَعِيَ وَمَنْ أَبْغَضَهَا فَهُوَ فِي النَّارِ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۷: ۱۱۶).

این بانوی بزرگ در مدت کوتاه عمر خود دنیایی از معارف الهی را بر جای گذاشت. زندگی حضرت فاطمه علیها السلام برای همگان از مرد و زن، حتی برای ائمه اطهار علیهم السلام^۱ الگوست. آن حضرت برترین زنان عالم در همه عصرهاست.^۲ با عنایت به این مطالب، ضرورت پرداختن به سبک زندگی فاطمی روشن می‌شود.

در سال‌های اخیر شاهد این بوده‌ایم که سبک زندگی خانواده‌های مسلمان دست‌خوش تغییر شده و به سمت و سویی نامطلوب رفته است. مدلی که از زندگی ارائه می‌شود برخلاف سیره فاطمی است. وضعیت پوشش بانوان در جامعه، از آموزه‌های فاطمی فاصله گرفته و ارتباطات میان اعضای خانواده به سردی گراییده است. به طور عمده خانواده‌هایی که در رسانه‌ها مطرح می‌شوند، عموماً خانواده‌های کم‌فرزند، مرفه، بدون مشکل یا حداقل با مشکلاتی هستند که به راحتی می‌توان آن مشکلات را حل کرد. به عنوان مثال، درباره‌ی خانواده‌های بدون فرزند یا کم‌فرزند در فیلم‌ها و سریال‌ها تبلیغ بسیاری می‌شود و به نظر می‌رسد که جامعه‌ی هنری ما استانداردهای خود را به عنوان استانداردهای مطلوب به خانواده‌ها القا می‌کند (میرزایی‌مقدم، کشاورزی‌پور، عوامل مؤثر بر تحول سبک زندگی خانواده‌های ایرانی، www.pajohe.ir). همه این‌ها نشان از این است که زندگی آحاد جامعه اسلامی از سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام فاصله گرفته است و رسانه نیز خواسته یا ناخواسته به این امر دامن می‌زند. بنابراین برای رسیدن به آرامش مطلوب و زندگی اهل‌بیتی، بازگشت به سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام ضروری است و رسانه به‌ویژه تلویزیون نقش مهمی را در این فرهنگ‌سازی ایفا می‌کند.

۳. مبانی اعتقادی سبک زندگی فاطمی

سبک زندگی اسلامی و قرآنی بر اصولی استوار است که جهان‌بینی الهی فرد را تشکیل می‌دهد. این جهان‌بینی بر سه اصل مهم بنا شده است: اعتقاد به خدای یگانه، اعتقاد به اینکه

۱. امام زمان علیه السلام: «فِي ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ لِي أَسْوَأُ حَسَنَةً»؛ (طوسی، ۱۴۱۱: ۲۸۶). امام عسکری علیه السلام:

«نَحْنُ حُجَجُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ وَ جَدَّتْنَا فَاطِمَةُ حُجَّةُ اللَّهِ عَلَيْنَا»؛ (طیب، ۱۳۷۸، ج ۱۳: ۲۲۵).

۲. رسول‌الله: «فَأَمَّا ابْنَتِي فَهِيَ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ»؛ (طبری آملی، ۱۳۸۳:

پیامبرانی از سوی خداوند برای هدایت بشر فرستاده شده‌اند و اعتقاد به روز قیامت و زندگانی ابدی بعد از این جهان (شرف‌الدین شیرازی، ۱۳۹۳: ۱۶-۱۷). زندگی حضرت زهرا علیها السلام بر این اصول استوار است، «توحید»، «ولایت» و «باور به معاد» در تمام جلوه‌های رفتاری و کلامی حضرت فاطمه علیها السلام تبلور داشت. آن حضرت در همه حال، رفتار و گفتار خود را با رضایت خدا می‌سنجید و رضایت الهی را بر رضایت شخصی مقدم می‌داشت (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۷: ۳۳۹؛ همان، ج ۴۳: ۱۰۳؛ ابن‌قتیبه دینوری، ۱۴۱۳: ۳۱). اصل دیگر حاکم بر زندگی فاطمه علیها السلام، ولایت است. آن حضرت هم خود دارای مقام ولایت بودند (حلی، ۱۹۸۲: ۱۷۵) و هم ولایت‌پذیری و ولایت‌مداری را در نقطه کمالش نسبت به امام خود ادا کردند. حضرت زهرا علیها السلام در مورد معاد نیز به مراتب بالایی از یقین رسیده بود؛ چنانکه سیره و کلام ایشان در این مورد بر اظهار ترس از روز قیامت و امید به فضل الهی استوار بود (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۷: ۲۷۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۹۲-۱۹۱).

۴. ابعاد سبک زندگی فاطمی

سبک زندگی حضرت زهرا علیها السلام زوایای مختلفی را دربرمی‌گیرد. در این قسمت به چهار بُعد مهم از زندگی این بانوی بزرگ می‌پردازیم. با تحلیل هر بخش، می‌توان به سبک زندگی ایشان پی برد که لزوم پیروی هر زن و مرد مسلمان از سبک زندگی ایشان را روشن می‌کند.

الف. بُعد فردی

در این قسمت به برخی از مهم‌ترین نکات زندگی فردی و نوع ارتباطی که ایشان با خودشان داشته‌اند اشاره می‌کنیم.

حضرت فاطمه علیها السلام یک زن بود ولی در صبر و تحمل و استقامت، اسطوره‌ای در جهان بشریت بود. او از همان آغاز زندگی و دوران خردسالی با مصائب و مشکلاتی مواجه شد؛ تهدید، محرومیت، گرسنگی و خشونت دشمن، مرگ عزیزان، محرومیت از مادر. اما با این همه در زجرها چندان با پدر همگام شد که او را شریک پدر شمردند (قائمی، ۱۳۷۳: ۱۸۹-۱۹۲).

زهرا علیها السلام اظهر علیها السلام در ساده زیستی، الگوی همه بانوان است. آن حضرت به دور از هر نوع تشریفات و تجمل و با اکتفا به حداقلیات، در کمال سادگی زندگی کرد. چه آن هنگام که در خانه پدر بود و چه بعد از ازدواج با علی علیه السلام، زندگی بی‌آلایشی داشت. ازدواج او با مراسمی

ساده و با ابتدایی‌ترین وسایل شروع شد (مجلسی، همان: ۹۴). آن حضرت کار داخل خانه، تهیه‌ی نان و نظافت را برعهده داشت و حضرت علی (ع) امور مربوط به بیرون منزل را انجام می‌داد (بحرانی، ۱۳۷۴: ج ۱: ۶۲۲) و هیچ‌گاه از دشواری امور خانه گلایه نکرد.

ب. بُعد عبادی

زندگی حضرت فاطمه (ع) در بُعد عبادی دارای ویژگی‌های ممتازی است. حضرت زهرا (ع) اطاعت مطلق از دستورات خدا و پیامبر اکرم (ع) داشت، تا حدی که وقتی آیه‌ی «لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا» (نور: ۶۳) نازل شد حضرت فاطمه (ع) برای اطاعت از این آیه پیامبر (ع) را با «رسول‌الله» خطاب کرد. رسول اکرم (ع) فرمود: این خطاب الهی متوجه فرزندان نیست و گفتند مرا پدر خطاب کنی مایه‌ی شادی من و رضایت خداست (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ج ۳، ۳۲۰).

فاطمه (ع) در عبادت و معرفت به خداوند سرآمد عارفان بود. آن حضرت روزها، پس از فراغت از کارهای جاری زندگی و شب‌ها، پس از به خواب رفتن دیدگان مردم و فرزندان، وارد محراب عبادت و غرق در مناجات و راز و نیاز با خدا می‌شد (قائمی، ۱۳۷۳: ۱۶۲). چون شب می‌شد برای نماز به پا می‌ایستاد و دست نیاز به سوی خدا بلند می‌کرد و با گریه‌های نیمه‌شب به اعلام بندگی و ذلت در پیشگاه خدا می‌پرداخت (همان: ۱۶۹). کیفیت عبادت حضرت زهرا (ع) یک عبادت خشک و بی‌روح نبود بلکه عبادتش توأم با خشوع و خضوع بود؛ عبادتی که موجب تکامل روح است (مظفری، ۱۳۸۲: ۱۲۴). آن حضرت به قدری به نماز می‌ایستاد که قدم‌هایش ورم می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۳: ق: ۷۶). علاوه بر نماز شب و تهجد شبانه حضرت فاطمه (ع) که فرزندش امام حسن (ع) آن را بیان کرده است (طبری امامی، ۱۴۱۳: ۱۵۲). نمازهای ویژه‌ای به آن حضرت منسوب است که رسول اکرم (ع) به ایشان تعلیم داده است (ابن طاووس، ۱۳۸۹: ۱۹۳). حضرت فاطمه (ع) برای عبادت و راز و نیاز با خدا سبک و آدابی را رعایت می‌کرد از جمله اینکه جایگاه مخصوصی داشت، لباسی مخصوص، سجاده‌ای مخصوص و... به طوری که خانه‌اش را معبد ساخت و در آن چنان به عبادت می‌پرداخت که فرشتگان خدا به نظاره می‌ایستادند (قائمی، ۱۳۷۳: ۱۷۰). شایسته است زنان مسلمان از عبادت حضرت زهرا (ع) و سایر ویژگی‌های شخصیتی آن حضرت الگو بگیرند و با نزدیک کردن زندگی خود به زندگی حضرت زهرا (ع) زمینه‌های آرامش و ثبات زندگی خود را فراهم کنند.

ج. بُعد خانوادگی

خانواده کوچک‌ترین نهاد اجتماعی است که انسان‌ها در درون آن پرورش می‌یابند. هر فردی در زندگی خانوادگی با والدین، همسر و فرزندان خود در ارتباط است. حضرت فاطمه علیها السلام به عنوان فردی معصوم، نحوه رفتارشان با خانواده به قدری زیباست که برای همه مسلمانان در همه نسل‌ها الگو است.

قرآن به رعایت حقوق پدر و مادر تأکید می‌کند (إسراء: ۲۳) امری که فاطمه علیها السلام به نیکویی بدان عمل کرد. آن حضرت در کودکی از نعمت وجود مادر محروم شد ولی بیش از آنکه غم از دست دادن مادر او را برنجانند یاور و همراه پدر در روزهای سخت زندگی بود و این عشق فرزندی آن‌قدر گسترده بود که أمّ ابیها (مادر پدرش) شد (طبرسی، ۱۴۲۲ق: ۷۹). هنگامیکه پیامبر صلی الله علیه و آله به دیدار حضرت زهرا علیها السلام می‌رفت حضرت از جا برمی‌خاستند به استقبال پدر می‌رفتند و بوسه بر دستان پدر می‌زدند (طبری املی، ۱۳۸۳: ۲۵۳). گریه‌های حضرت زهرا علیها السلام پس از فقدان پدر، نمودی از این عشق فاطمه علیها السلام به پیامبر صلی الله علیه و آله است و آن‌قدر گریست که از بگائین شمرده شد (حرّاعلی، ۱۴۰۹ق: ج ۳، ۲۸۱).

حضرت زهرا علیها السلام در زندگی مشترک، حقوق همسرش را رعایت می‌کرد و اصول همسررداری در این خانه حاکم بود. نیاز به مسکن وسیع، وسایل منزل، تفریحات و مانند این‌ها از جمله خواسته‌هایی هستند که معمولاً هر زنی با همسرش مطرح می‌کند، اما حضرت زهرا علیها السلام هیچ‌گاه برای این امور امیرالمؤمنین علیه السلام را به زحمت نمی‌انداخت. آن حضرت پس از آنکه دو روز در خانه خود غذای کافی برای همسر و فرزندان نداشت، در مقابل سؤال حضرت علی علیه السلام که فرمود: چرا به من اطلاع ندادی تا به دنبال تهیه غذا بروم؟ می‌فرماید: «من از خدای خود شرم دارم که خود را به چیزی تکلیف کنی که قادر بر آن نباشی» (کوفی، ۱۴۱۰ق: ۸۳). حضرت فاطمه علیها السلام هرگاه همسرش را غمگین می‌دید، از او دلجویی می‌کرد (ابن-طاووس، ۱۴۰۰ق: ج ۱، ۱۴۹) و صاحب چنان منش نیکویی در همسررداری و ارتباط با زوج خود بود که امیرالمؤمنین علیه السلام با آن عظمت خود می‌فرمود هرگاه به چهره فاطمه می‌نگریستم [تمام] غم‌ها از وجودم رخت برمی‌بست (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۳۴). سختی‌ها مانع مزاح او با همسرش نمی‌شد (ابن‌شاذان، ۱۳۶۳: ۸۰). عشق و محبت فاطمه علیها السلام نسبت به همسرش به

اندازه‌ای بود که در لحظات احتضار می‌گریست و به علی علیه السلام می‌فرمود: به خاطر آنچه [از مشکلات و سختی‌ها] پس از من به تو خواهد رسید می‌گیریم (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱۸).

نحوه ارتباط فاطمه علیها السلام با فرزندان خود، جلوه دیگری از الگوی عملی در ایشان بود. آن حضرت با استفاده از روش‌های تربیتی، فرزندی تربیت کرد که هرکدام منشأ برکات بزرگ شدند. روش تربیتی حضرت این‌گونه بود که با کودکان خود بازی می‌کرد و برای‌شان شعر می‌خواند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۶) و در روابط کلامی و محبت‌آمیز خود با خطاب مهربانانه فرزندان را یا قره عینی (نور چشمم) و ثمره فؤادی (میوه دل) صدا می‌کرد (طبری آملی، ۱۳۸۳: ۱۹۹).

د. بُعد اجتماعی-سیاسی

با مطالعه زندگی اجتماعی - سیاسی آن حضرت ابعاد دیگری از سبک زندگی ایشان آشکار می‌شود. حضرت فاطمه علیها السلام در زندگی اجتماعی خود با حفظ حریم‌های شرعی مورد تأکید اسلام، به نحو مؤثر حضور داشت. رفتار اجتماعی آن حضرت به ما یاد می‌دهد که روابط آزادانه با جنس مخالف به هیچ‌وجه مورد تأیید اسلام نیست. نوع تعامل صدیقه طاهره علیها السلام، برای هر زن مسلمانی این پیام را دارد که او نیز می‌تواند با رعایت حدود شرعی، به فعالیت مؤثر در جامعه بپردازد. در این قسمت به برخی جلوه‌های رفتاری این بُعد از زندگی فاطمی می‌پردازیم. یکی از ویژگی‌های سبک زندگی فاطمی برخلاف الگوهای غربی مسئله حریم ارتباطی میان زن و مرد است؛ آنجا که زن در عرصه‌های مختلف اجتماعی حضور می‌یابد با رعایت حریم‌ها و حدود الهی است. این خصیصه در زندگانی حضرت فاطمه علیها السلام نمونه‌های بسیاری داشته که برای زنان تمام اعصار آموزنده است. آن حضرت بهترین زنان را کسانی می‌دانست که کم‌ترین ارتباط را با مردان نامحرم داشته باشد (طبرسی، ۱۴۱۲: ۲۳۳). هرچند حضرت زهرا علیها السلام در مواقع لزوم، به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی نیز می‌پرداخت، ولی هرگز از پرده حجاب کامل و عفاف لازم بیرون نرفت و حتی در میدان مبارزه (در دفاع از ولایت امیرمؤمنان علی علیه السلام) و به یغما رفتن فدک) به حجاب کامل و حیای اجتماعی و اخلاقی بسیار مقید بود (بابازاده، ۱۳۷۴: ۱۵۴). حیای حضرت فاطمه علیها السلام چنان بود که از عربانی قیامت می‌هراسید (اربلی، ۱۳۸۲: ج ۲، ۵۷) و هنگام رحلت، توصیه کرد تابوتی برایش بسازند تا حجم بدنش آشکار نشود (اربلی، ۱۳۸۲: ۶۷).

یکی از ابعاد شخصیتی صدیقۀ طاهره علیها السلام بُعد علمی ایشان است. آن حضرت با بیان احکام الهی و معارف دینی، جامعه و به خصوص بانوان را با وظایفشان آشنا کرد. فاطمه علیها السلام پناه و مرجع فکری و مذهبی مسلمانان بود (بحرانی، ۱۳۷۴: ج ۴، ۶۰۲) و حتی مردان مسلمان نیز که از اصحاب نزدیک اهل بیت علیهم السلام بودند، به محضرش می‌رسیدند و از حوزه علمی ایشان کسب فیض می‌کردند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۶۷). همچنین زنان مدینه خدمت ایشان می‌رسیدند و پرسش‌های شرعی خود را می‌پرسیدند و آن حضرت با صبر و حوصله پاسخ می‌دادند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ۳). آن حضرت در جامعه، خود را عهده‌دار بیان معارف الهی می‌دانستند (قمی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۱۱۲).

در کنار همه این فعالیت‌ها، فاطمه علیها السلام در جنگ اُحُد به همراه پدرش حضور داشت تا در کنار دیگر زنان شرکت‌کننده در جهاد، در پشت جبهه رزمندگان را یاری کند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ۱۴۴).

اطاعت از ولایت، یکی از ویژگی‌های اصلی زندگانی حضرت زهرا علیها السلام است. روزی که علی علیه السلام را به اجبار برای بیعت به مسجد می‌بردند، فاطمه علیها السلام در پی او آمد و گفت اگر پسرعمویم را رها نکنید شما را نفرین می‌کنم (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ۸۶).

۴. جایگاه تلویزیون در احیا و ترسیم سبک زندگی فاطمی

رسانه در القای یک باور بسیار تأثیر دارد؛ هم می‌تواند به نقد یک باور و هم به تقویت آن در اذهان مخاطبان خود کمک کند. در این میان، تلویزیون به دلیل ویژگی‌های خاصی که نسبت به سایر رسانه‌ها دارد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تلویزیون مخاطبان زیادی دارد و عموم مردم از قشرهای مختلف، مخاطب آن هستند. هرچند شاهد گسترش فضای مجازی هستیم اما در عین حال، تلویزیون جزء پرمخاطب‌ترین رسانه‌های تصویری است. علاوه بر کثرت مخاطبان، رسانه‌ای ارزان قیمت است و دسترسی به آن برای همگان آسان است. از طرفی، محتوا و پیام‌های منعکس‌کننده در تلویزیون توسط مسئولین قابل کنترل است. این ویژگی‌ها نشان می‌دهد که رسانه‌ای قدرتمند در انتقال فرهنگ، به جامعه است.

در سال‌های اخیر شاهد آن هستیم که رسانه، به خصوص سینما و تلویزیون در نوع پوشش زنان جامعه تغییری بر خلاف شرع ایجاد کرد. در فیلم‌های سینمایی و برخی سریال‌ها برای هرچه زیباتر جلوه دادن بازیگران و جذب بینندگان، از لباس‌های نامتعارف و انواع آرایش

استفاده شد و با توجه به حسّ زیبایی‌طلبی در افراد و علاقه به بازیگران مشهور، کم‌کم نوع لباس، سبک آرایش و نوع سخن گفتن بازیگران در خانواده‌ها اثر گذاشت.

تجمل‌گرایی از دیگر فرآورده‌های رسانه در دنیای کنونی است. با تبلیغات و پیام‌های بازرگانی برای انواع کالاها و تکنولوژی پیشرفته، نشان دادن خانه‌های مجلل با دکوراسیون بسیار زیبا و گران‌بها و استفاده از اتومبیل‌های گران‌قیمت در اکثر سریال‌های تلویزیونی، این تصور ایجاد می‌شود که زندگی اکثر مردم این گونه است و تمایل به تجمل‌گرایی نیز در افراد جامعه به وجود می‌آید و فرهنگ عمومی را تغییر می‌دهد (مجله پیام زن، ۱۳۹۳، ش ۲۶۹، رسانه و تأثیر آن در سبک زندگی اسلامی، www.hawzah.net). حال آنکه همه این‌ها برخلاف سبک زندگی مطلوب است. بنابراین باید فکری کرد و چاره‌ای اندیشید و به همان سبک زندگی صحیحی که برگرفته از آموزه‌های دینی و سیره معصومین علیهم‌السلام است بازگشت. همچنان که رسانه ملی در تغییر باور و عقیده اسلامی تأثیر به سزایی دارد در تثبیت باورهای دینی نیز نقش بی‌بدیلی دارد. در این قسمت با ارائه چند پیشنهاد به برخی از مهم‌ترین نقش‌ها و تأثیراتی که تلویزیون می‌تواند در ترویج سبک زندگی فاطمی داشته باشد به صورت گذرا اشاره می‌شود.

۵. پیشنهادها

برای حرکت از وضع موجود به سمت وضع مطلوب لازم است الگوی مطلوب از سبک زندگی با توجه به اهداف الگوی اسلامی و همچنین توجه به وضعیت فعلی و آینده جامعه اسلامی بر اساس آموزه‌های دینی تبیین شود. باید از ارائه الگوهای غربی پرهیز شود و ارزش‌های اسلامی با نگاهی به عرف و فرهنگ جامعه در ارائه سبک زندگی مطلوب، مورد توجه قرار گیرند. برای تحقق این هدف، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

- ابتدا در یک توصیه کلی به همه صاحبان قلم پیشنهاد می‌شود در کنار سایر پژوهش‌های خود، در مورد نقش سایر رسانه‌ها در سبک زندگی فاطمی اثر ارائه دهند و نظرات خود را در قالب تألیف، به اصحاب رسانه منتقل کنند؛ و اما سایر پیشنهادات:

- رسانه هنگامی می‌تواند نگرش مخاطبان خود را نسبت به سبک زندگی فاطمی بهبود بخشد که این نوع سبک زندگی را در قالب جذاب و قابل قبول در ذهن مخاطبان ترسیم نماید. تلویزیون با تهیه فیلم، سریال، مصاحبه، برنامه‌های سرگرمی و طنز مراسمات پرزرق و برق را

در نزد مخاطب نکوهش کرده و آن را از عناصر ضد فرهنگ و ضد اسلامی نشان دهد (رزاقی و دیگران، همان، www.talie.ir).

- چنانکه گفته شد یکی از آموزه‌های مورد تأکید سبک زندگی فاطمی توجه به قناعت و ساده‌زیستی است. بنابراین ساخت و پخش فیلم‌هایی که تجمل‌گرایی، اسراف و... را به ذهن مخاطب القا می‌کند خلاف سبک زندگی مطلوب است. پس اهتمام تلویزیون با تمرکز بر تولیدات دینی، بر ترویج ساده‌زیستی باشد و توصیه می‌شود فیلم و سریال‌هایی ساخته شود که ابعاد مختلف سبک زندگی فاطمی را به تصویر بکشند از به تصویر کشیدن حجاب بانوان تا پررنگ کردن قناعت و ساده‌زیستی در خانواده‌ها.

- رسانه‌های جمعی و تلویزیون می‌توانند با تنظیم آیت‌م و نشانه‌هایی در سریال‌ها و رفتار دینی و معنوی برگرفته از زندگی فاطمی در سراسر سریال، نوعی سبک زندگی مؤمنانه را برای مخاطبین به نمایش بگذارند تا سبب نهادینه‌شدن ارزش‌های دینی و معنوی شود (عیوضی، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

- توجه به این نکته لازم است که کارمندی که در رسانه پذیرش می‌شود معیارهای زندگی فاطمی را داشته باشد. اخلاقش، حجاب و حیایش به حضرت فاطمه علیها السلام نزدیک باشد. مدیریت درست در حوزه کاری‌اش داشته باشد. اهل تجملات نباشد. صبور باشد. به عبادت و نماز اول وقت اهمیت بدهد. این‌گونه افراد برای مشاغل، جذب شوند.

- بازیگران و هنرمندان در انجام فعالیت هنری خود می‌توانند در راستای سبک زندگی فاطمی نقش خود را ایفا کنند. مثلاً اگر خانمی می‌خواهد نقش یک همسر یا مادر موفق را ایفا کند زمانی موفق است که حقیقتاً خودش در زندگی شخصی‌اش مادر و همسر خوبی باشد.

- یکی دیگر از کارهایی که تلویزیون می‌تواند انجام دهد ساختن سریال‌هایی در به تصویر کشیدن ابعاد شخصیتی حضرت زهرا علیها السلام است. چنانکه در مورد شخصیت‌های بزرگی همچون امام رضا علیه السلام، حضرت یوسف علیه السلام، حضرت مریم علیها السلام فیلم‌هایی ساخته شد که با

اقبال عمومی مردم مواجه شد. هرچند معرفت به عمق شخصیت حضرت زهرا علیها السلام برای ما میسر نیست اما آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید.

- میدان دادن به هنرمندانی که دغدغه مذهبی دارند و زمینه‌ها و بستر تولیدات هنری این اشخاص فراهم شود.

- توجه به نوع حجاب و پوشش زنان خبرنگار، مجری، هنرپیشه‌ها و سایر شخصیت‌های تأثیرگذار در برنامه‌های تلویزیونی که تأثیر زیادی در هویت جوانان دارد.

محور قرار گرفتن زنان با خصوصیت و ویژگی‌های زنان غربی در جامعه منجر به مصرفی شدن جامعه می‌شود. برای این اساس باید تولیدات تلویزیون به گونه‌ای باشد که زنان با ویژگی‌ها و ارزش‌های غربی که برای آن متصور است، در محور تولیدات سازمان قرار نگیرند (رزاقی و دیگران، همان، www.talie.ir).

- در زمان ما که نظام سرمایه‌داری غرب با استفاده از رسانه‌های جمعی، تمام همّت خود را برای تخریب سبک زندگی اسلامی کرده است بایسته است در مقابل نیز، رسانه ملی با تبیین ابعاد وجودی حضرت زهرا علیها السلام و به تصویر کشیدن سبک زندگی ایشان، مردم را به پیروی از این بانوی بزرگ سوق دهند و با برنامه‌های متنوع به ترویج سبک زندگی فاطمی بپردازند.

- طی برنامه‌های متمادی، گفتگوهای کارشناسی و مناظرات علمی سبک زندگی غربی مورد نقد قرار گیرد و به آثار منفی پیروی از آن اشاره شود.

- هرچند رسانه ملی سعی دارد به آموزه‌های دینی و سرزمینی وفادار بماند اما در عمل می‌توان الگوی ارائه شده از شخصیت زن را نامتناسب با جامعه اسلامی و مملو از انگاره‌های غربی دانست. آنچه باعث می‌شود چنین تناقضی ایجاد شود، شناخت نامناسب برخی عوامل و دست‌اندرکاران است. لذا رسانه ملی، به عنوان رسانه عقیف و پایبند به ارزش‌های اسلامی، می‌بایست تلاش خود را در جهت ارائه الگویی مناسب از شخصیت زن، همانند آنچه در سریال «مدینه»^۱ اتفاق افتاد، بیشتر کرده و بر آموزه‌های دینی و سرزمینی در این خصوص تأکید کند (تأثیر رسانه ملی بر سبک زندگی زنان و خانواده‌های ایرانی، www.qomirib.ac.ir).

- سخنرانی‌ها و گفت‌وگوهای دینی که در مورد حضرت زهرا علیها السلام در رسانه ملی پخش می‌شود صرفاً به ذکر فضائل حضرت زهرا علیها السلام اکتفا نکند بلکه ابعاد مختلف شخصیتی حضرت زهرا علیها السلام شامل همسرمداری و مادری ایشان، حجاب و عفت، رسیدگی ایشان به مردم، ساده زیستی، ولایت‌پذیری‌شان و... که همگی مورد نیاز جامعه امروز است نیز به صورت کاربردی برای همگان تبیین شود.

^۱ سریال تلویزیونی «مدینه»، به قلم سعید نعمت‌الله است و «مدینه»، الگوی یک زن مسلمان ایرانی با مشخصه‌های مدنیت، رعایت حقوق شهروندی، دین‌مداری و اقتدار مدیریتی در خانه و خارج از خانه است.

- یکی از برنامه‌های ثابتی که تلویزیون دارد برگزاری مراسم و جشن‌های شاد طی اعیاد مذهبی و ملی است. معمولاً در این برنامه‌ها برای جذب مخاطب بیشتر از چهره‌های شاخص رسانه‌ای، خوانندگان و ورزشکارانی که محبوب تماشاگران است استفاده می‌شود. تلویزیون می‌تواند به نوع مهمانان خود جهت بدهد و از کسانی دعوت کند که ویژگی خاصی در یکی از شاخصه‌های سبک زندگی فاطمی دارند. مثلاً از ورزشکار خانمی دعوت شود که با رعایت حجاب شرعی به یک موفقیت ملی یا فراملی دست یافته است. بازیگری به برنامه آورده شود که اهل ساده زیستی است و از زیبایی‌های زندگی خود برای مردم بگوید. اما از آن طرف اگر از چهره مطرح سینمایی دعوت شود و او با پوشش نامناسب حاضر شود و از ادبیات خلاف عرف و شرع استفاده کند به خاطر همان محبوبیتی که میان مردم دارد الگو واقع می‌شود (احمدی، ۱۳۹۵: ۵۵).

- معاصر سازی و روزآمد کردن سبک زندگی فاطمی بسیار ضروری است. به این صورت که اصول کلی سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام استخراج شود و با امروزی کردن آن در عرصه‌های مختلف فردی، اجتماعی، خانوادگی و... تلاش کنیم زندگی‌مان را بر این اساس تنظیم کنیم.

- از هنرمندان و بازیگرانی که زندگی‌شان در حوزه خاصی تحول داشته و به سمت و سوی سبک زندگی فاطمی حرکت کرده‌اند در برنامه‌های تلویزیونی دعوت شود، در ساخت فیلم از آن‌ها استفاده شود. از این افراد تجلیل شود و به عنوان بانوی نمونه مورد تقدیر قرار گیرند.

- از خبرنگاران خانمی که حفظ محبوبیت‌شان را بر تهیه گزارش خبری در اولویت قرار می‌دهند در تهیه گزارشات خبری بیشتر استفاده شود. محیط جدایی برای آنان تهیه شود تا اختلاط زن و مرد به حداقل برسد.

- گذشته از همه این‌ها لازم است رسانه‌ها برای تغییر نگرش افراد با هدف بالا بردن سبک زندگی فاطمی بستر سازی لازم را برای نهادهای دیگر دولتی فراهم کنند. مثلاً رسانه‌ها می‌توانند با انجام فعالیت‌های پژوهشی در حوزه سبک زندگی و انتشار آن در مطبوعات و خبرگزاری‌ها در زمینه فرهنگ سازی و ترویج آن در بین جوانان و خانواده‌ها تأثیرگذار باشند (الگوی صحیح زندگی و نقش رسانه، ۱۳۹۳/۰۸/۲۳ www.irna.ir).

۶. نتیجه گیری

سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام برگرفته از قرآن و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. حضرت زهرا علیها السلام دارای ابعاد مختلفی از سبک زندگی شامل بُعد فردی، عبادی، خانوادگی و اجتماعی به نحو اتمّ و اکمل بودند و زندگی ایشان برای مرد و زن مسلمان الگو است. بسیاری از مردم در شیوه زندگی خود از سبک زندگی فاطمی فاصله گرفته و به سوی زندگی غربی روی آورده‌اند و به تناسب نیز متضمن خسارت‌های مادی و معنوی شده‌اند. به خاطر اهمیت سبک زندگی حضرت فاطمه علیها السلام لزوم احیا و بازنمایی آن بسیار ضروری است که رسانه‌ها و به طور خاص تلویزیون به عنوان رسانه ملی نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کنند. گفت‌وگوهای کارشناسی، تولیدات هنری، و... در راستای سبک زندگی فاطمی، نقد سبک زندگی غربی، استفاده از صاحب‌نظران دینی، تقدیر از بانوان ملتزم به عفاف فاطمی، برخی از مهم‌ترین رسالت‌های تلویزیون در تحقق سبک زندگی فاطمی است.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن شاذان قمی، أبو الفضل شاذان بن جبرئیل (۱۳۶۳)، **الفضائل**، قم: رضی.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (۱۳۷۹)، **مناقب آل ائمه**، قم: علامه.
- ابن قتیبہ دینوری، ابی محمد عبدالله بن مسلم (۱۴۱۳ق)، **الامامہ و السیاسہ المعروف بتاریخ الخلفاء**، قم: الشریف الرضی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، **لسان العرب**، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
- احمدزاده کرمانی، روح الله (۱۳۹۰)، **بازاندیشی در فرهنگ و رسانه**، تهران: چاپار.
- احمدی، حسن (۱۳۸۴)، **زن در پیشگاه ولایت (داستان‌های جذاب در زمینه ارتباط معنوی زنان با ولایت)**، قم: طوبای محبت.
- اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی بن ابی الفتح (۱۳۸۲)، **کشف الغمّه فی معرفه الأئمّه**، ترجمه و شرح علی بن حسین زواره‌ای، تهران: اسلامیه.
- بابازاده، علی اکبر (۱۳۷۴)، **تحلیل سیره‌ی فاطمه‌ی زهرا (ع)**، قم: انصاریان.
- بحرانی، سید هاشم بن سلیمان (۱۳۷۴)، **البرهان فی تفسیر القرآن**، قم: مؤسسه بعثه.
- بهجت پور، عبدالکریم (۱۳۹۴)، **سبک زندگی فاطمی**، دوفصلنامه علمی - تخصصی پژوهش‌نامه سبک زندگی، صص ۹۹-۱۲۰.
- حرّعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، **وسائل الشیعّه**، محقق / مصحح: مؤسسه آل-البيت (ع)، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۹۸۲م)، **نهج الحقّ و کشف الصدّق**، بیروت: دارالکتاب اللبنانی.

- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- رحمانی همدانی، احمد (۱۳۸۹)، **گزیده‌ی فاطمه‌ی زهرا (علیها السلام) شادمانی دل پیامبر (صلی الله علیه و آله)**، ترجمه‌ی سید حسن افتخارزاده‌ی سبزواری، تهران: بدر.
- سیدبن طاووس حلّی، علی بن موسی (۱۳۸۹)، **جمال الاسبوع بکمال العمل المشروع**، ترجمه عباس قمی، تهران: دارالکتب.
- _____ (۱۴۰۰ق)، **الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف**، محقق / مصحح: علی عاشور، قم: خیام.
- شرف‌الدین شیرازی، سمیه (۱۳۹۳)، تحقیق پایانی سطح ۲، **جایگاه کرامت زن در سبک زندگی اسلامی (گستره‌ی عبادی و شخصی)**، مشهد: مدرسه علمیه نرجس.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، **الإحتجاج علی أهل اللجاج**، محقق / مصحح: خراسان، محمدباقر، مشهد: نشر مرتضی.
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق)، **مکارم الأخلاق**، قم: الشریف الرضی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۲۲ق)، **تاج الموالد**، بیروت: دارالقاری.
- طبری امامی، محمد بن جریر بن رستم (۱۴۱۳ق)، **دلایل الإمامة**، قم: بعثت.
- طبری آملی، عمادالدین ابی جعفر محمد بن ابی القاسم (۱۳۸۳ق)، **بشارة المصطفی لشيعه المرتضى**، نجف: المكتبة الحيدرية.
- طوسی، محمدبن الحسن (۱۴۱۱ق)، **الغیبة للحجة**، قم: دارالمعارف الإسلامية.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸)، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: اسلام.
- عیوضی، غلام‌حسن (۱۳۹۰)، **سبک زندگی دینی و سریال‌های خانوادگی**، رسانه و خانواده، ش ۱.
- قائمی، علی (۱۳۷۳)، **در مکتب فاطمه (علیها السلام)**، تهران: امیری.

— قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبه الله (۱۴۰۷ق)، **الدعوات**، قم: انتشارات مدرسه امام مهدی.ϕ

— قمی، عباس (۱۴۱۴ق)، **سفینه البحار**، قم: اسوه.

— کازنو، ژان (۱۳۶۵)، **جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی**، ترجمه‌ی باقر ساروخانی، منوچهر محسنی، تهران: اطلاعات.

— کاویانی، محمد (۱۳۹۴)، **درسنامه‌ی سبک زندگی اسلامی (با رویکرد تجویزی)**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

— کوفی، فرات بن ابراهیم (۱۴۱۰ق)، **تفسیر فرات کوفی**، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.

— گروه ره‌آورد نور (۱۳۹۵)، **ره‌توشه با محوریت موضوع زنان (ویژه مبلغان مرکز تخصصی خواهران جامعه المصطفی علیه السلام العالمیه)**، بی‌جا: گروه ره‌آورد نور با همکاری جامعه المصطفی ۷ العالمیه و مرکز خدمات حوزه علمیه.

— مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، **بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**، بیروت: داراحیاء التراث العربی.

— مظفری (ورسی)، حیدر (۱۳۸۲)، **مادران چهارده معصوم علیهم السلام**، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی.

— الگوی صحیح زندگی و نقش رسانه، ۱۳۹۳/۰۸/۲۳.

— www.irna.ir

— گفت‌وگو با حجت‌الاسلام رحمت اله بیگدلی، رسانه‌های آزاد و مقابله با فساد.

— www.irna.ir

— مجله پیام زن، مرداد ماه ۱۳۹۳، ش ۲۶۹، رسانه و تأثیر آن در سبک زندگی اسلامی.

— www.hawzah.net

— انگارده، امین، ۲۷ شهریور ۱۳۹۳، **تأثیر رسانه‌ی ملی بر سبک زندگی زنان و خانواده‌های ایرانی**.

— www.qomirib.ac.ir

— میرزایی‌مقدم، داود؛ کشاورزی‌پور، مریم؛ عوامل مؤثر بر تحوّل سبک زندگی

خانواده‌های ایرانی.

— www.pajohe.ir

— رزاقی، رحمت؛ نورائی، محسن؛ حسینی، زینب‌السّادات؛ موسوی، محسن، ۱۷ تیر ۱۳۹۶،

روش‌های ترویج سبک زندگی اسلامی در رسانه (تلویزیون)، پایگاه خبری -

تحلیلی طلّعه.

— www.talie.ir